

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Φ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ

ΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΚΗ ΤΩΝ ΤΟΝΩΝ ΣΤΗΝ ΚΑΘΙΕΡΩΣΗ ΤΟΥ ΜΟΝΟΤΟΝΙΚΟΥ (1941-1982)

Ι. Εισαγωγικά

Είναι κοινός τόπος ότι τα δυο ιστορικά γεγονότα που καθόρισαν το ελληνικό ιστορικό γίνεσθαι του μεσοπολέμου είναι από τη μια η παγκόσμιας σημασίας ρωσική επανάσταση στα 1917 και από την άλλη η τοπικής σημασίας μικρασιατική καταστροφή στα 1922. Οι συνέπειες των δυο αυτών ιστορικών σταθμών είναι ορατές στις εκδηλώσεις τόσο της πολιτικής όσο και της κοινωνικής ζωής της χώρας. Βύκολα ανιχνεύσιμες είναι και στο πεδίο της ιδεολογίας.

Από τις ευρύτερες εξελίξεις που σημειώνονται, καθοριστικές επιδράσεις δέχεται και το κίνημα του εκπαιδευτικού δημοτικισμού, του οποίου η συμβατική αφηγηρία συμπίπτει με την έκδοση του βιβλίου του Φ.Φωτιάδη "Το γλωσσικόν ζήτημα και η εκπαιδευτική μας αναγέννησις" στα 1902. Αν θεωρήσουμε το διάστημα 1902-1940 ως την πρώτη περίοδο δράσης του κινήματος, τότε είναι δυνατό να ορίσουμε μια ενδιάμεση χρονική τομή και να διακρίνουμε δυο φάσεις.

Η μια φάση (1902-1992) συνδέεται με τη νεότητα και τις δυναμικές εξορμήσεις του ελληνικού φιλελευθερισμού. Ορόσημο της φάσης αυτής είναι το διάστημα 1917-1920, όταν αρχίζει να τίθεται σε εφαρμογή η απόφαση της κυβέρνησης Βενιζέλου για εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στη στοιχειώδη εκπαίδευση.

Η άλλη φάση (1922-1940) χαρακτηρίζεται από τη μερική μετάλλαξη του κινήματος του εκπαιδευτικού δημοτικισμού. Αυτό συμβαίνει, γιατί το κίνημα συνδέεται πια με ένα φιλελευθερισμό αμυνόμενο. Οι νέες πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις, που κάνουν αισθητή την παρουσία τους ιδιαίτερα μετά τη μικρασιατική καταστροφή, εκφράζουν μαχητικά και ποικιλότροπα τις διαφωνίες τους με τα φιλελεύθερα προγράμματα και αμφισβητούν ευθέως τη συμβολή τους στα ελληνικά πράγματα. Ο κυριότερος καρπός της φάσης αυτής είναι η μεταρρύθμιση του 1929.

Σε μια γενικότερη θεώρηση λοιπόν της περιόδου 1902-1940 μπορούμε να παρατηρήσουμε τα ακόλουθα.

α) Αν και από τη στιγμή της εμφάνισής τους στο ελεύθερο ελληνικό κράτος τα γλωσσικά ρεύματα συνδέονται διακριτικά και άτυπα με τις ευρύτερες πολιτικές ιδεολογίες, ωστόσο η απόφαση για την εισαγωγή της δημοτικής στη στοιχειώδη εκπαίδευση στα 1917, όταν η σύγκρουση βενιζελισμού-αντιβενιζελισμού βρίσκεται στο αποκορύφωμά της, επισημοποιεί τη σύνδεση της κάθε πολιτικής ιδεολογίας με

ένα αντίστοιχο γλωσσικό ρεύμα. Το φαινόμενο αυτό έθεσε σε λειτουργία το φαύλο κύκλο της εισαγωγής και αποβολής της δημοτικής από τη στοιχειώδη εκπαίδευση στην αμέσως επόμενη δεκαετία.¹

β) Η "παράδοση" που δημιούργησε η απόφαση του 1917 τείνει να εκλείψει, όταν το καθεστώς της 4ης Αυγούστου, για τους δικούς του λόγους, προωθεί τη δημοτική γλώσσα. Στα 1938 ο Ι.Μεταξάς συγκροτεί μια επιτροπή με πρόεδρό της το Μ. Τριανταφυλλίδη και με σκοπό τη σύνταξη γραμματικής της δημοτικής.² Στα 1941 η Νεοελληνική Γραμματική, ή "κρατική", όπως αποκαλείται, είναι πια γεγονός. Ετσι, με τη γλωσσική πολιτική του Ι.Μεταξά, η δημοτικιστική τοποθέτηση παύει να είναι άμεσα μεταφράσιμη σε συγκεκριμένες πολιτικές ιδεολογίες (φιλελευθερογενείς και σοσιαλιστικές).

γ) Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ο πολλαπλασιασμός των ανόμοιων πολιτικών φορέων,³ που υποστηρίζουν τη δημοτική, η ανάδυση νέων πολιτικών, ιδεολογικών και κοινωνικών ζητημάτων που αποσπούν το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης και η κόπωση από τους μακροχρόνιους γλωσσικούς αγώνες προκαλούν στη δεκαετία του 1930 τη σταδιακή απονευρατιστοποίηση. Το γλωσσικό ζήτημα, ιδιαίτερα προς τα τέλη της δεκαετίας του 1930, είναι πλέον ζήτημα περιθωριακό· το πολιτικό και κοινωνικό ενδιαφέρον είναι αισθητά υποτονικό και τις όποιες θέσεις και αντιθέσεις γύρω από το ζήτημα τις χαρακτηρίζει μια ηπιότητα άγνωστη στη δεκαετία του 1910 και 1920. Παρ'όλα αυτά, σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι η υποτονική εικόνα του γλωσσικού ανταγωνισμού υποδηλώνει ένα ανάλογο στατικό συσχετισμό μεταξύ της δημοτικής και καθαρεύουσας, είτε ως προς τη χρήση τους στο γραπτό λόγο είτε ως προς την κοινωνική τους αποδοχή. Είναι, αντίθετα, γνωστό ότι με την πάροδο του χρόνου η δημοτική γλώσσα επιταχύνει το βηματισμό της και κλονίζει συνεχώς την κυριαρχία της καθαρεύουσας.

II. Το αίτημα της τονικής απλοποίησης και η δίκη των τόνων

Την αφορμή για τη δίωξη του Ι. Κακριδή, καθηγητή της κλασικής φιλολογίας στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών (ΦΣΑ), έδωσε στα 1941 η δεύτερη έκδοση του βιβλίου του "Ελληνική Κλασική Παιδεία"⁴ σε μονοτονικό σύστημα. Η ΦΣΑ αντιδρά έντονα και μετά από τρεις συνεδριάσεις παραπέμπει το θέμα στη Σύγκλητο. Όπως αναφέρει ο Ν. Εξαρχόπουλος, ο οποίος εμφανίζεται ως ο κατ'εξοχή κατηγορός,⁵ πρέπει να ενημερωθούν οι επίσημες αρχές "περί των κινδύνων των προερχομένων εκ των διδασμάτων τούτων του κ. καθηγητού και των δημοσιευμάτων αυτού, ου μόνον έννεκα των γλωσσικών των καινοτομιών, αλλά κατά πολύ μείζονα λόγον έννεκα του περιεχομένου αυτών".⁶

Οι λόγοι για τους οποίους επικρίνονται τόσο οι ιδέες που εκφράζει ο Ι. Κακριδής στο σύγγραμμά του, όσο και η χρήση του μονοτονικού συστήματος αναπτύσσονται από το Ν. Εξαρχόπουλο, κατά τη συζήτηση στη Φιλοσοφική Σχολή, και επαναλαμβάνονται πανομοιότυποι και στο έγγραφο της Κοσμητείας προς τη Σύγκλητο. Ως σημαντικότεροι λόγοι αναφέρονται οι ακόλουθοι: <1) Διά της εισαγομένης ορθογραφίας αυξάνονται αι δυσχέρειαι των μαθητών περί την εκμάθησιν της μητρικής των γλώσσης και καθίσταται προβληματικός ο εθισμός αυτών εις την επί τροχάδην και την καλαισθητικήν ανάγνωσιν των νέων Ελληνικών κειμένων. 2) Επαυξάνονται εις ύψιστον βαθμόν αι δυσχέρειαι περί την διδασκαλίαν και την εκμάθησιν της αρχαίας Ελληνικής γλώσσης. 3) Αποκόπτεται εις επιπλέον δεσμός εκ των συνδεόντων τον αρχαίον ελληνικόν κόσμον και τον νεώτερον και ανοίγεται βαθύ χάσμα μεταξύ της αρχαίας και της νεωτέρας ελληνικής γλώσσης".⁷ Η Σύγκλητος με τη σειρά της στέλνει έγγραφο προς το υπουργείο παιδείας με το σχετικό κατηγορητήριο και "την ευχήν της απολύσεως", ενώ ένα δεύτερο έγγραφο αποστέλλεται στο Πειθαρχικό Συμβούλιο του Πανεπιστημίου Αθηνών, για να κινηθεί η διαδικασία της πειθαρχικής δίωξης.

Όταν στα 1941 ο Ι. Κακριδής διώκεται για το μονοτονικό σύστημα που χρησιμοποιεί στο σύγγραμμά του, δεν είναι, ως προς το συγκεκριμένο ζήτημα για το οποίο φαίνεται να κινητοποιείται η ΦΣΑ, καθόλου καινοτόμος. Ήδη, το αίτημα της τονικής απλοποίησης έχει τεθεί προ πολλού χρόνου, πολύ πριν απ' αυτόν,⁸ τόσο από δημοτικιστές όσο και από καθαρευουσιάνους και μάλιστα από επίσημα βήματα. Είναι, δηλαδή, ζήτημα που στα 1941 έχει πίσω του μια ορισμένη ιστορία. Αν σταθούμε επιλεκτικά απέναντι στην ιστορία του κατά τον 20ο αιώνα,⁹ μπορούμε να σημειώσουμε πολλές σχετικές πρωτοβουλίες, είτε σε ατομικό, είτε σε συλλογικό επίπεδο.

Πρέπει καταρχήν να θεωρηθεί ως ξεχωριστής σημασίας το γεγονός ότι η πρώτη σοβαρή φωνή υποστήριξης της τονικής απλοποίησης στα 1910 προέρχεται από τον Γ. Χατζηδάκη, ο οποίος ανάμεσα σε άλλα, υποστηρίζει ότι η καθαρεύουσα στην ακραία της μορφή δημιουργεί ανυπέβλητες δυσκολίες, ιδιαίτερα στη στοιχειώδη εκπαίδευση, όπου τα αναγνωστικά κρίνονται, από γλωσσική άποψη, ως ακατάλληλα, μέχρι και ακατανόητα για τους εθισμένους στη δημοτική γλώσσα μαθητές. Αυτός είναι και ο βασικός λόγος για τον οποίο η καθαρεύουσα πρέπει να υποστεί κάποιες απλοποιήσεις, ώστε να προσεγγίσει τη δημοτική. Ο Γ. Χατζηδάκης όμως κάνει ακόμη ένα βήμα: "εις την ευκολωτέραν της γλώσσης ημών διδασκαλίαν αποβλέπων τολμώ να είπω ότι, επειδή ως γνωστόν, τας μεγίστας δυσκολίας ευρίσκουσιν οι μικροί μαθηταί ευθύς εν αρχή της γραμματικής, τ.ε. εν τοις διδάγμασι περί πνευμάτων και τόνων, μεθ' ων συνάπτονται τα περί μακρών και βραχέων φωνηέντων, τα περί εγκλίσεως κ.τ.τ., διά τούτο ευχής έργον θα ήτο, αν το διδακτικόν βιβλίον το προωρισμένον δια τα δημοτικά σχολεία εξετυπούτο άνευ των σημείων

τούτων, απλώς δε δι' ενός σημείου, οίον σταυρού, αστερίσκου ή άλλου τινός οπωσδήποτε διακριτικού, άνωθεν της τονουμένης συλλαβής κειμένου, εδηλούτο η θέσις του τόνου. Ούτω θα απηλλάσσοντο οι του δημοτικού σχολείου μαθηταί των πλείστων κανόνων περί ψιλής και δασείας, περί οξείας, βαρείας και περισπωμένης, περί μακρών και βραχέων φωνηέντων, περί εγγλίσεως τόνου κλπ, περί ων, επειδή εν τω προφορικό ημών λόγω ουδέν τούτων έχομεν, ουδέν αισθάνονται οι διδασκόμενοι, αναγκάζονται δε ν' αποστηθίσωσι μηχανικώς πάντα".¹⁰

Η άποψη αυτή, καθώς εκφράζεται από το διαπρεπέστερο έλληνα γλωσσολόγο της εποχής και επιπλέον οπαδό της καθαρεύουσας, θα χρησιμοποιηθεί ως νομιμοποιητική βάση για να επανατεθεί το ζήτημα της τονικής απλοποίησης και από επίσημα βήματα. Στα 1926, για παράδειγμα, ο γενικός γραμματέας της νεότευκτης Ακαδημίας Αθηνών Σίμος Μενάρδος στην έκθεσή του αναφέρει: "παρακαλώ να πεισθίτε ότι και ημείς οι σχολαστικοί κατανοούμε την ανάγκην πολλών απλοποιήσεων π.χ. ο κύριος Χατζιδάκης επρότεινε την αντικατάστασιν των τόνων διά στιγμής και βεβαίως είναι βαρύν να διατηρή σήμερον η γραφομηχανή τους ασήμους πλέον τόνους Αριστοφάνους του Βυζαντίου [...]. Και πολλοί των τύπων της παγκοίως λαλουμένης, όχι τύποι διαλεκτικοί, ουδέ πλαστοί, αλλά μεταγενέστεροι [...] πρέπει να εισαχθούν τέλος πάντων ως ορθοί εις τα σχολεία. Τίποτε δεν είναι δημοκρατικότερον ή γραφομένη γλώσσα νοητή και αισθητή εις τον πολύν λαόν".¹¹

Την ίδια πρόταση επαναλαμβάνει στα 1939 και ο Δ. Μπαλάνος στο λόγο που εκφωνεί με την ευκαιρία της ανάληψης της προεδρίας της Ακαδημίας Αθηνών. Σύμφωνα με το Δ. Μπαλάνο, η Ακαδημία Αθηνών "θα ήδυνάτο ίσως να μελετήσει και το ζήτημα της απλοποιήσεως των δυσχερειών προς εκμάθησιν της γλώσσης, επιλαμβανομένη λ.χ. της συζητήσεως παλαιάς προτάσεως του κορυφαίου των παρ' ημίν γλωσσολόγων και διαπρεπεστάτου όντως καθηγητού και ακαδημαϊκού κ. Γ. Χατζηδάκη περί τόνων και πνευμάτων [...]".¹²

Ο Μ. Τριανταφυλλίδης, ο διαπρεπέστερος γλωσσολόγος του κινήματος του εκπαιδευτικού δημοτικισμού, στα 1913 θέσει το ζήτημα της τονικής απλοποίησης, με την επιφύλαξη ότι πρόκειται για ένα αίτημα πρόωγο: "δεν έχουν πια κανένα προσορισμό ούτε οι δασείες, ούτε οι ψιλές, και μαζί με τους κανόνες για τον τονισμό και τα μακρά και τα βραχέα, αποτελούν οι κατάλογοι "των δασυνομένων λέξεων" το οπισθοδρομικότερο και λυπηρότερο κεφάλαιο της νεοελληνικής ορθογραφίας και διδασκαλίας. Η κατάργηση των πνευμάτων και των τόνων (ή ο περιορισμός τους στην οξεία), είναι η σημαντικώτατη και ωφελιμώτατη ορθογραφική καινοτομία στην οποία μπορούμε να αποβλέπωμε".¹³

Το ζήτημα βρίσκεται τη συνέχεια του στα 1919, μέσα στο πνεύμα που δημιουργεί η γλωσσική πολιτική της κυβέρνησης Βενιζέλου, και ασφαλώς κάτω από την επιρροή που ασκεί η τριανδρία του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Στο "πρόγραμμα των

δημοδιδασκάλων Πειραιώς για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση" πέρα από την υποστήριξη των επιλογών της κυβέρνησης υποδεικνύεται και ο δρόμος που πρέπει να ακολουθηθεί στο μέλλον: "αλλά το σημείον, το οποίον επί έτη και ανωφελώς κατατυραννεί το δημοτικόν σχολείον με την πολυμορφίαν του, με την απειρίαν των κανόνων και των εξαιρέσεών του, το σημείον επί του οποίου κεφαλαιώδης καινοτομία είναι ενδεδειγμένη, είναι το κεφάλαιον του τονισμού και πνευματισμού".¹⁴ Ανάλογη θέση στα 1919 θα εκφράσει και το πρώτο συνέδριο των επιθεωρητών της στοιχειώδους εκπαίδευσης, επιθυμώντας "να απαλλάξη την σπουδάζουσαν νεολαίαν από μίαν άσκοπον κατανάλωσιν πολυτίμου χρόνου και από μίαν ανυπόφορον πληγήν, οποία τυγχάνει η δυσκολία περί τους τόνους και τα πνεύματα".¹⁵

Το ίδιο θέμα θα ανακινήσει ο Γ. Παπανδρέου, ως υπουργός παιδείας της κυβέρνησης Βενιζέλου, στα 1931 με έγγραφό του στην Ακαδημία Αθηνών και τις Φιλοσοφικές Σχολές Αθηνών και Θεσσαλονίκης,¹⁶ ενώ στα 1939 η επιτροπή για τη γραμματική της δημοτικής, σε υπόμνημά της προς τον Ι.Μεταξά, τονίζει την ανάγκη να πάρει το κράτος την πρωτοβουλία για την τονική απλοποίηση ξεκινώντας από τη στοιχειώδη εκπαίδευση.¹⁷

Η παραπάνω ιστορική αναδρομή ασφαλώς, δεν επιτρέπει να θεωρηθεί στα 1941 ως πρωτοφανής είτε η χρήση της μονοτονικής γραφής, είτε η πρόταση για την καθιέρωσή της. Επομένως, είναι εύλογο να εικάσουμε ότι οι πραγματικές αιτίες της "δύσας των τόνων" δεν απορρέουν από αυτές καθεαυτές τις θέσεις του κατηγορουμένου ως προς το ζήτημα της ορθογραφίας. Πολύ περισσότερο, δεν μπορούν να θεωρηθούν ως πραγματικές αιτίες αυτές που προβάλλονται στο επίσημο κατηγορητήριο.

Η συλλογική αντίδραση της ΦΣΑ απέναντι στην προτεινόμενη, από ένα μέλος της, τονική απλοποίηση είναι σε μεγάλο βαθμό "προληπτική". Την άποψη αυτή ενισχύουν τα επαναλαμβανόμενα επιχειρήματα τα οποία αντιμετωπίζουν την τονική απλοποίηση ενταγμένη μέσα σε ένα ευρύτερο "πρόγραμμα" παρεμβάσεων στη γραπτή γλώσσα: "Θα χρησιμεύση αυτή ως προβαθμιάς δι' άλλας μεταρρυθμίσεις και δη φωνητικές".¹⁸ Η ακραία απόληξη της απλοποίησης της ορθογραφίας, όπως υποστηρίζεται, θα είναι η εισαγωγή του λατινικού αλφάβητου.¹⁹ Η ολοκλήρωση του κύκλου των παρεμβάσεων θα ανατρέψει ό,τι γίνεται αντιληπτό ως γλωσσική παράδοση: "Θα φέρη σύγχυσιν και δυσκολίαν της συναφείας του νέου ελληνισμού μετά του αρχαίου και μεσαιωνικού".²⁰ Το γεγονός ότι, αυτή τη φορά, μια νεωτεριστική αντίληψη που περιέκλειε, σύμφωνα με τους αντίπαλους, πολλούς κινδύνους εθνικού τύπου υποστηριζόταν από ένα κλασικό φιλόλογο της ΦΣΑ εξαντλούσε κάθε όριο ανοχής, καθώς δεν συμβιβαζόταν με τη δημόσια εικόνα της που είχε συνδεθεί άμεσα με την υπεράσπιση της "κιβωτού της παραδόσεως".

Σε ό,τι αφορά το περιεχόμενο του συγγράμματος του Ι. Κακριδή, που αποτελεί το δεύτερο σκέλος του κατηγορητηρίου, συναντούμε εδώ τις απόψεις του εκπαιδευτικού δημοτικισμού για την "εκλογίκευση" της σχέσης των νεοελλήνων προς τους αρχαίους, ανακεφαλαιωμένες και εμπλουτισμένες με τη γνώση του κλασικού φιλολόγου. Ο Ι. Κακριδής ούτε στο σημείο αυτό καινοτομεί, αλλά ακολουθεί πιστά τις κατευθύνσεις που είχε ήδη χαράξει το κίνημα του εκπαιδευτικού δημοτικισμού. Από την πλευρά της ΦΣΑ όμως, και γενικότερα αυτών που συσπειρώνονται γύρω από τον άξονα παράδοση-καθαρεύουσα, η άποψη του κινήματος του εκπαιδευτικού δημοτικισμού συνεχίζει να εκλαμβάνεται ως μια προσπάθεια που έχει ως στόχο της να υποσκάψει τη σχέση των νεοελλήνων με τον αρχαίο ελληνικό κόσμο. Στην περίπτωση του Ι. Κακριδή θα υποστηριχθεί, στο έγγραφο της ΦΣΑ προς τη Σύγκλητο, ότι στο σύγγραμμά του "εκφέρει [...] κρίσεις περί του αρχαίου ελληνικού κόσμου και της ελληνικής παραδόσεως αυτόχρημα αντεθνικής".²² Έτσι, και το περιεχόμενο του συγγράμματος δεν φαίνεται να συνάδει με τη δημόσια εικόνα που καλλιέργησε η ΦΣΑ για τον εαυτό της ως φύλακα της παράδοσης.

Η αγεφύρωτη διαφορά των αντιλήψεων μεταξύ των "δύο κόσμων", που συσπειρώνονται γύρω από την καθαρεύουσα και τη δημοτική, προκύπτει ανάγλυφα από την αντιπαραβολή των αξιολογικών κρίσεων που εκφράζονται για το περιεχόμενο του συγγράμματος του Ι. Κακριδή:

- "Διά του φυλλαδίου αυτού ο κ. Καθηγητής [...] ανατρέπει εκ θεμελίων όλον το οικοδόμημα, το οποίον έτεροι 18 καθηγητά εν τη Σχολή μας μετά κόπου και μόχθου προσπαθούμεν να ανεγείρωμεν εις την σπουδάζουσαν νεολαίαν".²³

- "Ουδέποτε ανέγνωσα εις την ελληνικήν θερμότερον ύμνον του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού από τον περικλειόμενον εις το ολιγοσέλιδον τούτο φυλλάδιον".²⁴

Με δεδομένη την ύφεση των γλωσσικών ερίδων στη δεκαετία του 1930 η δίκη των τόνων στα 1941-42 έχει μια χαρακτηριστική ιδιοτυπία σε ό,τι αφορά την εξελικτική πορεία του γλωσσικού ζητήματος. Αν εξεταστεί ως συνέχεια της προς της δίκης περιόδου φαίνεται να αποτελεί τον επίλογο, την τελευταία πράξη μιας σειράς συγκρούσεων που τάραξαν την ελληνική κοινωνία. Όμως, οι απροσδόκητες εξελίξεις του εμφύλιου πολέμου και οι πολυεπίπεδες αντιπαραθέσεις συμβάλλουν, ώστε να αναξωπυρωθούν ζητήματα όπως το γλωσσικό, το οποίο έδειχνε να βρίσκει σε περιθωριακή κατάσταση από άποψη κοινωνικού ενδιαφέροντος. Έτσι, η δίκη των τόνων όσο αποτελεί τον επίλογο της περιόδου 1902-1940, άλλο τόσο, εξαιτίας των ιστορικών συγκυριών, αποτελεί και τον πρόλογο, την πρώτη πράξη της περιόδου που ακολουθεί μετά τη λήξη της κατοχής.

Η μεταλύτρη προσφορά της δίκης στην υπόθεση του δημοτικισμού είναι το γεγονός ότι η πρόταση για την τονική απλοποίηση αφομοιώνεται ευκολότερα ως ένα σημαντικό δομικό στοιχείο στο γενικότερο αίτημα της γλωσσικής αλλαγής. Μια

ενδεχόμενη γλωσσική μεταρρύθμιση ριζοσπαστικού χαρακτήρα πρέπει να συμπεριλάβει και την ακροκέραμο του αιτήματος: την κατάργηση των πολλών τόνων και πνευμάτων.

III. Εμφύλιος πόλεμος, ιδεολογική διαφοροποίηση και το γλωσσικό ζήτημα

Ο εμφύλιος πόλεμος, που ακολούθησε μετά την απελευθέρωση της χώρας, λειτούργησε σαν καταλύτης στη διαφοροποίηση της πολιτικής ένταξης και της ιδεολογίας ατόμων και ομάδων. Μέσα στην εμφυλιακή και μετεμφυλιακή συγκυρία ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός θα συνδεθεί από τους αντιπάλους του με τον κομμουνισμό και το αίτημά του για μεταρρυθμίσεις στην εκπαίδευση θα θεωρηθεί ως εθνικά ύποπτο.²⁵ Ως ένα βαθμό στη διαμόρφωση αυτής της στάσης συνέβαλε αποφασιστικά η θέση του ΕΑΜ, η οποία συνέπιπτε με τον εκπαιδευτικό δημοτικισμό ως προς το ζήτημα της αποδοχής της δημοτικής γλώσσας και της τονικής απλοποίησης. Το ΕΑΜ όμως υπερβαίνει κατά πολύ τις σαφείς οριοθετήσεις του εκπαιδευτικού δημοτικισμού, προτείνοντας στο πρόγραμμά του την κατάργηση της ιστορικής ορθογραφίας.²⁶

Η θέση του ΕΑΜ θα θεωρηθεί ως επαικές επιχείρημα, από τη μια για να απορριφθεί η δημοτική γλώσσα από την εκπαίδευση και τη διοίκηση και από την άλλη, για να αναδειχθεί η καθαρεύουσα σε γλώσσα "εθνική". Στα 1926, αν η σύνδεση δημοτικισμού και κομμουνισμού βρίσκεται στην πρόμη φάση της, ο Μ. Τριανταφυλλίδης θα αντικρούσει αυτήν τη σύνδεση με τον ακόλουθο συλλογισμό: "κι αν παραδεχούμε πως ο σοσιαλισμός ή ο κομμουνισμός αποδέχεται για όργανό του αποκλειστικό τη δημοτική γλώσσα Θ...Λ είναι λόγος αυτό να αρχίσω να γράφω διαφορετικά ή να ξαναγίνω καθαρευουσιάνος ή ν'αρνηθώ εγώ, ως άτομο ή ως κράτος, πρόγραμμα εκπαιδευτικό που το πιστεύω σωτήριο".²⁷ Ένας τέτοιος συλλογισμός όμως, κατά τη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου και της περιόδου που τον ακολουθεί, δεν μπορούσε παρά να έχει περιορισμένη μόνο απήχηση.

Ας σημειωθεί ότι η τελευταία προσπάθεια, πριν την κλιμάκωση του εμφύλιου πολέμου, για την προβολή της "ολοκληρωμένης" μετά τη δίκη δημοτικής, σημειώνεται στα 1945 με το βραχύβιο περιοδικό "Ταξίδι". Όπως δηλώνεται χαρακτηριστικά στο πρώτο τεύχος (Μάιος) 1945), {"Το Ταξίδι" παίρνει πάλι στα χέρια του και συνεχίζει το "Ταξίδι" της ιδέας του δημοτικισμού}.²⁸ Μάλιστα μέσα από τις στήλες του χαιρετίζει -και αναδημοσιεύει- το τελευταίο προεμφυλιακό νομοσχέδιο που επιχειρεί να νομιμοποιήσει τη χρήση της δημοτικής γλώσσας στην εκπαίδευση. Πρόκειται για το "περί της οργανώσεως της εκπαίδευσεως" νομοσχέδιο, το οποίο είχε προωθήσει ο Ε. Παπανούτσος ως γενικός διευθυντής του υπουργείου παιδείας

σε συνεργασία με τον υπουργό παιδείας Κ. Αμαντο τον Φεβρουάριο του 1945 και το οποίο αρνήθηκε να υπογράψει ο αντιβασιλέας-αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός.²⁹

Με την κλιμάκωση του εμφυλίου το γλωσσικό ζήτημα θα ανακτησει σε μεγάλο βαθμό την παλιά του οπουδαιότητα. Οι τάσεις αποσύνδεσης των γλωσσικών αντιλήψεων και της πολιτικής τοποθέτησης, που είχαν παρατηρηθεί στην περίοδο της 4ης Αυγούστου, υποχωρούν εντελώς. Η πολιτική πόλωση και οξύτητα θα διευκολύνουν την αναβίωση του γλωσσικού σκηναίου της δεκαετίας του 1910 και 1920. Την πραγματικότητα αυτή θα εκφράσει το σύνταγμα του 1952, το οποίο διατηρεί το άρθρο 107 του συντάγματος του 1911 για την επίσημη γλώσσα του κράτους.³⁰ Μέσα σε τέτοιες συνθήκες η προβολή του αιτήματος για την καθιέρωση της δημοτικής στην εκπαίδευση, όπως θα φανεί πιο κάτω, συναντά ισχυρές αντιστάσεις, ενώ το ζήτημα της τονικής απλοποίησης, καθώς αποτελεί το πιο προωθημένο στοιχείο του αιτήματος, ατονεί ολοσχερώς σχεδόν.

Στη δίκη των τόνων πολλοί διανοούμενοι και πολιτικοί με φιλελεύθερες, ως επί το πλείστον, αντιλήψεις θα προσφέρουν την υποστήριξή τους στον διωκόμενο. Ανάμεσα στους υποστηρικτές του Ι. Κακριδή θα ξεχωρίσουμε εν είδει δείγματος τέσσερις προσωπικότητες. Οι δυο πρώτοι είναι ο Κ. Τσάτσος, πληρεξούσιος δικηγόρος του Ι. Κακριδή, και ο Π. Κανελλόπουλος, ο οποίος υπογράφει μαζί με τον πρώτο τη "Διαμαρτυρία λογίων και λογοτεχνών"³¹ για τη δίωξη. Είναι και οι δυο τους υποστηρικτές φιλελεύθερων ιδεών, ιδεαλιστές και αντιμαρξιστές, καθηγητές του πανεπιστημίου Αθηνών και συνιδρυτές του Αρχείου Φιλοσοφίας, δημοτικιστές και εξόριστοι του καθεστώτος του Ι. Μεταξά.³²

Οι άλλες δυο προσωπικότητες είναι ο Ι. Θεοδωρακόπουλος και ο Κ. Γεωργούλης,³³ γνωστοί για τις δημοτικιστικές τους πεποιθήσεις. Ο πρώτος, ως καθηγητής της ΦΣΑ, στις συνεδριάσεις της Σχολής υποστηρίζει τον Ι. Κακριδή, ενώ ο δεύτερος, με επιστολή του προς το διωκόμενο, εκφράζει την άποψη ότι "αι καθ' υμῶν αιτιάσεις είναι όλως ασύστατοι και σοφιστικοί".³⁴

Ο Κ. Γεωργούλης και ο Ι. Θεοδωρακόπουλος μετά τον εμφύλιο στρέφονται προς τη συντηρητική παράταξη και εξελίσσονται σε σημαντικούς αντιπάλους του εκπαιδευτικού δημοτικισμού. Ο Κ. Γεωργούλης, μέχρι και το θάνατό του στα 1968, θα δράσει από επίσημες θέσεις, όπως αυτή του γενικού γραμματέα του υπουργείου παιδείας, και από οργανώσεις, όπως η Εταιρεία Ελλήνων Φιλολόγων, ως ένας από τους εγκυρότερους εκπροσώπους του "ελληνοχριστιανικού πολιτισμού" και των προεκτάσεών του στην εκπαίδευση. Ο Ι. Θεοδωρακόπουλος θα τηρήσει, μέχρι τέλους επίσης, την ίδια σχεδόν γραμμή πλεύσης. Αν εξαιρέσουμε τη συναίνεσή του για την καθιέρωση της δημοτικής, ως γλώσσας της εκπαίδευσης, στην επιτροπή παιδείας του 1975 κι αν επίσης λάβουμε υπόψη την υπαναχώρησή του στην επιτροπή παιδείας του 1976, τότε μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα, ότι ο Ι.

Θεοδωρακόπουλος, στην πραγματικότητα, παρά το ευνοϊκό κλίμα που δημιουργεί η μεταπολιτευτική περίοδος δε θα ξανασυνδεθεί ποτέ πια με το δημοτικιστικό του παρελθόν.

Μια ανάλογη πολιτική στροφή θα παρατηρηθεί και στις περιπτώσεις των Π. Κανελλόπουλου και Τ. Τσάτσου.³⁵ Ο πρώτος, του οποίου η στροφή ίσως είναι πιο εμφανής, στα 1951 είναι ήδη συναρχηγός - με τον Στ. Στεφανόπουλο - του Λαϊκού Ενωτικού Κόμματος. Με την ίδρυση του Ελληνικού Συναγερμού από τον Αλ. Παπάγο το Λαϊκό Ενωτικό Κόμμα προσχωρεί στο νέο πολιτικό σχήμα και ο Π. Κανελλόπουλος, τον Σεπτέμβριο του 1951, είναι ένας από τους βουλευτές του, ενώ από το 1952 ορκίζεται υπουργός άμυνας της κυβέρνησης του Ελληνικού Συναγερμού. Το Δεκέμβριο του 1954 ορκίζεται αντιπρόεδρος της κυβέρνησης, διατηρώντας και το υπουργείο άμυνας. Το Φεβρουάριο του 1956 εκλέγεται ως ανεξάρτητος βουλευτής της ΕΡΕ (μετεξέλιξη του Ελληνικού Συναγερμού). Τον Ιανουάριο του 1959 προσχωρεί στην ΕΡΕ και ορκίζεται αντιπρόεδρος της κυβέρνησης.³⁶

Ο Κ. Τσάτσος μετά την τελευταία του θητεία ως υφυπουργός συντονισμοί (1950-51) στην κυβέρνηση Σ. Βενιζέλου αποσύρεται προσωρινά από το προσκήνιο της ενεργού πολιτικής ζωής. Τον Ιανουάριο όμως του 1956 προσχωρεί και αυτός στην ΕΡΕ,³⁷ εκλέγεται βουλευτής και υπηρετεί στη συνέχεια ως υπουργός προεδρίας της κυβέρνησης (1956-1963).

Παρά την πολιτική στροφή τους ο Π. Κανελλόπουλος και ο Κ. Τσάτσος θα παραμείνουν στην ουσία υποστηρικτές της δημοτικής γλώσσας. Συνεπώς, η ένταξή τους σε ένα πολιτικό χώρο που υποστήριζε την καθαρεύουσα τους δημιουργούσε εκ των πραγμάτων μια αντίφαση. Αν ως πολιτικοί αποδέχονται τη θέση της παράταξης και συμμορφώνονται στην πολιτική θέληση της ενδοπαραταξιακής πλειοψηφίας, ως διανοούμενοι κατανοούν την ιδιαίτερη σημασία της δημοτικής γλώσσας, όχι μόνο στην πνευματική ζωή αλλά και στην επικοινωνία με τους "πολλούς" σε περιόδους πολιτικής και κοινωνικής κρίσης (όπως ο εμφύλιος ή η μετεμφυλιακή περίοδος). Στο πολιτικό και στο πολιτιστικό επίπεδο δηλαδή κινούνται ανάμεσα σε δυο ασυμβίβαστες μεταξύ τους πραγματικότητες, όπως θα φανεί και πιο κάτω.

IV. Το μεταπολεμικό κλίμα και το γλωσσικό ζήτημα

Το πρώτο επίσημο κείμενο μετά τον εμφύλιο, που αντιμετωπίζει θετικά τη μικρή επέκταση της δημοτικής γλώσσας στην εκπαίδευση, είναι τα πορίσματα της επιτροπής παιδείας στα 1958. Η επιτροπή προτείνει διδασκαλία της δημοτικής στη στοιχειώδη εκπαίδευση και εξοικείωση με την επίσημη γλώσσα του κράτους στην Ε' και Στ' τάξη. Επίσης, προτείνει την καλλιέργεια της δημοτικής γλώσσας στους

δυο γυμνασιακούς κύκλους μέσα στα πλαίσια του μαθήματος των Νέων Ελληνικών.³⁸

Η κριτική που ασκήθηκε στην πρόταση αυτή από το συντηρητικό εκπαιδευτικό ρεύμα μαρτυρεί τη βαρύτητα που απέκτησε και πάλι το γλωσσικό μετά τα γεγονότα του εμφυλίου. Σύμφωνα με την κριτική, η επιτροπή {υπερηκρόντισε και αυτούς τους "εκπαιδευτικούς μεταρρυθμιστές"}³⁹ και αν η πρότασή της υλοποιηθεί τότε "κατέπεσαν και οι ακροπόλεις και το παν ως καπνός διελύθη".⁴⁰ Παρά το γεγονός ότι η επιτροπή παιδείας συγκροτήθηκε με πρωτοβουλία της κυβέρνησης της ΕΡΕ, ένα χρόνο αργότερα, όταν η ίδια κυβέρνηση καταθέτει για ψήφιση στη βουλή τα εκπαιδευτικά της νομοσχέδια, αγνοεί την πρότασή της και δεν κάνει καθόλου λόγο για τη γλώσσα. Μπορούμε να εικάσουμε βάσιμα ότι ο Κ. Τσάτσος, που είναι υπουργός προεδρίας, και ο Π. Κανελλόπουλος, που είναι αντιπρόεδρος της κυβέρνησης, τουλάχιστον, αδυνατούν να παρέμβουν και να προωθήσουν μια άλλη γλωσσική πολιτική.

Στα 1964 η κυβέρνηση της Ενωσης Κέντρου, με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που πραγματοποιεί, αξιοποιεί στο μέτρο του δυνατού τα περιθώρια ανοχής του μεταπολεμικού κλίματος και του άρθρου 107 του συντάγματος του 1952. Η τακτική που ακολουθεί στη γλωσσική της πολιτική είναι τέτοια, ώστε παρατηρούμε το εξής "παράδοξο": το μεν νομοσχεδίο της να καθιερώνει -δυστυχώς- τη διγλωσσία, τα δε επιχειρήματα που το στηρίζουν να είναι υπέρ της δημοτικής και εναντίον της διγλωσσίας.⁴¹

Οι επιδιώξεις της γλωσσικής πολιτικής της Ε.Κ., καθώς και η τακτική της, προκύπτουν από ένα άγνωστο έως πρόσφατα σχέδιο εκπαιδευτικής πολιτικής του Ε. Παπανούτσου με τίτλο "Σχέδιο Εκπαιδευτικού Προγράμματος (για την Ενωση Κέντρου, άνοιξη του 1963)",⁴² το οποίο υιοθετήθηκε στο σύνολό του και αποτέλεσε την εκπαιδευτική πολιτική αρχικά του κόμματος και αργότερα της κυβέρνησης της Ε.Κ. Στο κείμενο αυτό θα ανεύρουμε όχι μόνο την καταδίκη της διγλωσσίας, που {είναι ανασχετικός φραγμός για την πνευματική ανάπτυξη του έθνους και μαρτύριο για το έργο του σχολείου},⁴³ αλλά και τη σαφή προγραμματική υποστήριξη προς τη δημοτική: "πρόγραμμά μας λοιπόν είναι να καθιερώσουμε τη Δημοτική τόσο στον προφορικό όσο και στον γραπτό λόγο, σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες, από το Δημοτικό έως το Πανεπιστήμιο".⁴⁴ Στο ίδιο κείμενο αναφέρεται και η τακτική που θα ακολουθηθεί: {δεν σημαίνει ότι θα προβούμε αμέσως στην κατάργηση της Καθαρεύουσας, αλλά η καθαρεύουσα θα συνυπάρξει με τη δημοτική "σε μια μεταβατική περίοδο που η διάρκειά της θα προσδιορισθεί από την ίδια την εξέλιξη των πραγμάτων [...]}.⁴⁵

Το νομοσχέδιο της Ε.Κ., κατά τον υφυπουργό παιδείας Λ. Ακρέτι, "αποκαθιστά μίαν γλωσσικήν πραγματικότητα και τηρεί αυτήν την άσπογον ουδετερότητα".⁴⁶

Όμως, ο εισηγητής της ΕΡΕ Γ. Λύχνος, αντιλαμβανόμενος την τακτική της Ε.Κ. και γνωρίζοντας τη συνταγματική πρόβλεψη και το κλίμα μέσα στο οποίο εκδηλώνεται η πρωτοβουλία της κυβέρνησης, απαντά: "κύριε υπουργέ, θα σας ανεγνωρίζον πράγματι γενναιότητα και θα σας χειροκροτούσα αυτήν την στιγμήν από του βήματος, εάν ηθέλατε καθιερώσει μονομερώς την Δημοτικήν. Δεν τον εκάματε. Δεν δύνασθε να το πράξετε. Αφήστε λοιπόν την ιστορίαν να διαπλάσση την γλώσσαν".⁴⁷

Ο Π. Κανελλόπουλος, πρόεδρος της ΕΡΕ, και ο Κ. Τσάτσος, σημαίνον στελεχός της, στην κριτική που ασκούν στο νομοσχέδιο της Ε.Κ. αποφεύγουν να εκδηλώσουν άμεσα την αντίθεσή τους στην πρόβλεψη για ισοτιμία της δημοτικής με την καθαρεύουσα σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Μάλιστα, η όλη συζήτηση είναι τόσο ήπια στη βουλή, ώστε ο Λ. Ακριτάς να θεωρεί ότι "όλοι αι πτέρυγες της βουλής είναι υπέρ της δημοτικής".⁴⁸ Αυτή η ηπιότητα της συζήτησης στη βουλή πιθανόν να οφείλεται στην παρουσία του Π. Κανελλόπουλου και του Κ. Τσάτσου στην ηγεσία της ΕΡΕ. Και οι δυο όμως, αν και κάνουν αναφορές στο δημοτικιστικό τους παρελθόν - και παρόν -, το οποίο δεν αρνούνται, είναι υποχρεωμένοι να προβάλουν την απορριπτική άποψη της πλειοψηφίας του πολιτικού τους χώρου, μοιλονότι δεν ευθυγραμμίζεται με τη δική τους. Είναι πολύ χαρακτηριστικό το γεγονός ότι η κριτική δεν οδηγεί σε διαφωνία με τη γλώσσα που ευνοεί η γλωσσική πολιτική της Ε.Κ., αλλά παραπέμπει στο επιχείρημα ότι "δεν επέστη ο καιρός διά την λύσιν του γλωσσικού" και συνεπώς το νομοσχέδιο θα μπορούσε να αναβιώσει τους άγονους γλωσσικούς αγώνες: "ήμην και είμαι δημοτικιστής και δεν υπάρχει καμμία αντίθεσις μεταξύ αυτών που έλεγα περί δημοτικής άλλοτε και αυτών που λέγω σήμερον [...]. Εάν εγώ διαφωνώ μαζί σας, δεν είναι διότι βοηθείτε την δημοτικήν διά του σχεδίου ΝΔ, αλλά διότι κατ'εμέ την βλάπτετε [...]. Εν ώρα νηνεμίας δημιουργείτε φανατισμούς γλωσσικούς [...]" δηλώνει ο Κ. Τσάτσος. Και ο Π. Κανελλόπουλος, αφού παρουσιάζει τη διγλωσσία στην Ελλάδα ως "μοίρα αναπότρεπτο" καταλήγει: "εις τον 20ον αιώνα έχομεν μίαν ροπήν εις την λογοτεχνίαν, η οποία σχεδόν έχει γενικευθεί προς την δημοτικήν [...]. Δύναται αυτό να οδηγήση εις μεταβολήν του νόμου της ελληνικής ιστορίας (εννοεί τη διγλωσσία), αλλά πάντως δεν δικαιούνται κανένα κόμμα και καμμία κυβέρνηση και κανείς νόμος να προαποφασίση αυτήν την έκβασιν".⁴⁹ Η θέση και των δύο ίσως να βρίσκει την τέλεια έκφρασή της στα λόγια του Κ. Τσάτσου: "είμεθα υπέρ της δημοτικής και εναντίον του νομοθετήματος".⁵¹

Η αλλαγή των πολιτικών συσχετισμών υπέρ της Ε.Κ. στο διάστημα 1963-65, αν και ευνοεί την καθιέρωση της δημοτικής στην εκπαίδευση, λειτουργεί ουδέτερα για το ζήτημα της τονικής απλοποίησης. Έτσι, το θέμα αυτό δεν απασχολεί την επίσημη πλευρά και από τους υποστηρικτές δεν ανακινείται συστηματικά. Με τρόπο έμμεσο και χωρίς να δοθεί καμία συνέχεια η τονική απλοποίηση συζητείται ακροθιγώς στις "οδηγίες για την καλή χρήση της δημοτικής", που δημοσίευσε στα 1964 η "επιτροπή

για τη γλώσσα" του περιοδικού *Νέα Οικονομία*. Πρόεδρος της επιτροπής είναι ο Ε. Παιτανούτσος -γενικός γραμματέας τότε του υπουργείου παιδείας- και αντιπρόεδρος της ο Θρ. Σταύρου, μέλος της επιτροπής του 1938 για τη σύνταξη της γραμματικής. Η αναφορά στο εισαγωγικό κείμενο οριοθετεί σαφώς τις προθέσεις της επιτροπής: "τα χρόνια που πέρασαν από την έκδοση της *Γραμματικής* (εννοεί του 1941) έδειξαν καθαρότερα πως λίγες ακόμη απλοποιήσεις μπορούν να γίνουν [...]. Πολύ σημαντικότερο βήμα θα ήταν η τονική μεταρρύθμιση. Σε τούτες τις Οδηγίες μας δεν προχωρούμε ως αυτή. Θα δώσουμε όμως στο τέλος, χωριστά, και τους κανόνες της μονοτονικής γραφής για όσους θα έχουν διάθεση να τη χρησιμοποιήσουν".⁵²

Οι ρυθμίσεις της Ε.Κ. καταργούνται, σχεδόν στο σύνολό τους, από το καθεστώς της 21ης Απριλίου 1967. Ο ΑΝ 129/1967 θα περιορίσει τη δημοτική στις τρεις πρώτες τάξεις της στοιχειώδους εκπαίδευσης,⁵³ ενώ το σύνταγμα του 1968, για πρώτη φορά, θα προχωρήσει στη ρητή κατοχύρωση της καθαρεύουσας και στην εκπαίδευση.⁵⁴ Στα 1972 από το Αρχηγείο Ενόπλων Δυνάμεων εκδίδεται το σύγγραμμα "Εθνική Γλώσσα", στο οποίο ασκείται έντονη κριτική στη δημοτική γλώσσα, στη γραμματική της (δηλαδή αυτήν του 1941) και στους υποστηρικτές της. Ταυτόχρονα, το σύγγραμμα αυτό εκφράζει την προτίμηση των στρατιωτικών προς τη θεωρούμενη ως "εθνική γλώσσα", την καθαρεύουσα. Η μόνη σοβαρή συλλογική κίνηση, η οποία με διάφορες εκδηλώσεις υποστηρίζει τη δημοτική και γενικότερα τις ανανεωτικές προτάσεις για την εκπαίδευση, είναι η Εταιρεία Μελέτης Ελληνικών Προβλημάτων.⁵⁵

V. Το γλωσσικό ζήτημα και η τονική απλοποίηση στη μεταπολιτευτική περίοδο

Η πτώση της στρατιωτικής κυβέρνησης στα 1974 συνοδεύτηκε από καθοριστικές αλλαγές στην πολιτική ζωή της χώρας, τέτοιες, ώστε να οδηγήσουν στην υπέρβαση των χαρακτηριστικών που συνέθεταν τη φυσιογνωμία του μεταπολεμικού κράτους και να σηματοδοτήσουν την έναρξη μιας νέας περιόδου που τη χαρακτηρίζει η ηπιότερη πολιτική ζωή. Οι νέοι όροι που επικρατούν, ευνοούν την επίλυση πολλών εκκρεμών προβλημάτων και μεταξύ αυτών και του γλωσσικού. Μάλιστα, σε μια εποχή που οι αποστάσεις από το καθεστώς που προηγήθηκε είναι ένα από τα ζητούμενα της καθημερινής πολιτικής ζωής, η "υποψηφισή" της δημοτικής ως γλώσσας της εκπαίδευσης προβάλλει εκ των πραγμάτων ως ισχυρή.

Η διαγραφή από το σύνταγμα του 1975 του άρθρου για τη γλώσσα, σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε στα προηγούμενα συντάγματα (άρθρο 106 στο σύνταγμα του 1911 και 1952, άρθρο 6 στο σύνταγμα του 1968), είναι μια κίνηση που επιβεβαιώνει το νέο κλίμα⁵⁶ και προοιωνίζει, ίσως, τη διαφοροποίηση της γλωσσικής πολιτικής του

κόμματος της Νέας Δημοκρατίας σε σχέση με την ΕΡΕ του παρελθόντος. Το μεταβατικό στάδιο αυτής της διαφοροποίησης συμπίπτει με την υπουργία του Π. Ζέπου. Το Φεβρουάριο του 1975 συγκροτούνται επιτροπές για τη μελέτη των εκπαιδευτικών προβλημάτων και ανάμεσα σ'αυτές είναι και η επιτροπή για τη γενική εκπαίδευση με πρόεδρο τον Ι. Θεοδωρακόπουλο. Η επιτροπή επιλαμβάνεται και του γλωσσικού ζητήματος. Εισηγητής στο θέμα είναι ο Ι. Ξηροτύρης, ο οποίος προτείνει την καθιέρωση της δημοτικής αλλά και του μονοτονικού. Αν και αρχικά η εισήγηση γίνεται αποδεκτή στο σύνολό της, ο Ι. Θεοδωρακόπουλος στην τελική επανεξέταση των πορισμάτων "άλλαξε γνώμη και έκρινε καλό να μην καταργηθούν τα πνεύματα και οι τόνοι [...]. Φοβήθηκε μήπως αυτό σταθεί αφορμή να προχωρήσουν άλλοι στην κατάργηση της ιστορικής ορθογραφίας και αργότερα στην αντικατάσταση του ελληνικού αλφαβήτου με το λατινικό".⁵⁷ Ομόφωνα, πάντως, η επιτροπή πρότεινε την καθιέρωση της δημοτικής σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, ενώ η πλειοψηφία της πρότεινε και την καθιέρωση του μονοτονικού.

Όταν τον Σεπτέμβριο του 1975 ανακοινώνονται από τον υπουργό παιδείας οι βασικές διατάξεις του σχεδίου νόμου "περί οργανώσεως και διοικήσεως της γενικής εκπαίδευσεως", το ζήτημα της γλώσσας δεν θίγεται καθόλου.⁵⁸ Γίνεται, λοιπόν, φανερό ότι τα πορίσματα της επιτροπής στο συγκεκριμένο θέμα αγνοήθηκαν, παρά τον γενικά εκσυγχρονιστικό χαρακτήρα του σχεδίου νόμου: "η θεαματικότερη ακύρωση έργου ήταν της Επιτροπής Γενικής Παιδείας, της οποίας οι προτάσεις, για τη γλώσσα, για την ορθογραφία, για τα διδακτικά βιβλία, αγνοήθηκαν στις επίσημες ανακοινώσεις του υπουργείου, ελάχιστες ημέρες μετά τη δημοσίευση των πορισμάτων της, και στο νομοσχέδιο λίγο αργότερα".⁵⁹

Η αδυναμία της πολιτικής ηγεσίας του υπουργείου παιδείας να καταρτίσει ένα σχέδιο νόμου που θα ανταποκρινόταν στη νέα πραγματικότητα, και μάλιστα την ίδια στιγμή που σημειωνόταν μια μαζική προσχώρηση στη δημοτική, θα προκλήσει την αντίδραση ατόμων και συλλογικών φορέων.⁶⁰ Με την ανάληψη του υπουργείου παιδείας από τον Γ. Ράλλη (5-1- 1976) εγκαινιάζεται μια ρεαλιστικότερη εκπαιδευτική πολιτική, στη διαμόρφωση της οποίας συμμετέχει ενεργητικότερα ο πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής. Οι κύριες κατευθύνσεις της εκπαιδευτικής πολιτικής καθορίζονται από μια νέα επιτροπή παιδείας, η οποία πραγματοποίησε δύο συσκέψεις με συμμετοχή και του πρωθυπουργού.⁶¹

Ένα από τα ζητήματα που τίθενται προς συζήτηση είναι η γλώσσα της εκπαίδευσης σε συνάρτηση με την τύχη του μαθήματος των αρχαίων ελληνικών. Από τις συζητήσεις γίνεται φανερό ότι, χωρίς να αρνούνται την καθιέρωση της δημοτικής στην εκπαίδευση, ο Ι. Θεοδωρακόπουλος και ο Δ. Ζακυνθινός επαναφέρουν ένα επιχείρημα το οποίο, αν και δεν μπορούσε να αναστρέψει την πορεία των πραγμάτων, θα μπορούσε ωστόσο, να θέσει όρια σε ενδεχόμενες αποφάσεις που θα

ευθυγραμμίζονταν με τις γενικότερες απόψεις του εκπαιδευτικού δημοτικισμού: το επιχείρημα δηλαδή ότι η δημοτική γλώσσα δεν είναι αυτοδύναμη. Σύμφωνα με τον Ι. Θεοδωρακόπουλο η γραμματική της αρχαίας ελληνικής γλώσσας πρέπει να διδάσκεται παράλληλα με την δημοτική γιατί "δεν υπάρχει αυτοτελής δημοτική γλώσσα με την έννοια που τη θέλει ο δογματισμός".⁶²

Οι εργασίες της νέας επιτροπής είναι γνωστό ότι καταλήγουν ουσιαστικά στην παλινόρθωση των προβλέψεων του νόμου 4379/1964. Όπως επισημαίνει ο Ε. Παπανούτσος, εμπνευστής του νόμου εκείνου και μέλος της νέας επιτροπής παιδείας: "αυτού του νόμου οι κύριες γραμμές σήμερα γίνονται αποδεκτές και κατά καλή συγκυρία από μία πολιτική παράταξη που είχε πολεμήσει τότε τα μέτρα εκείνα πολύ ζωηρά".⁶³ Η απόφαση της νέας επιτροπής για καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, ως αντικειμένου διδασκαλίας, ως οργάνου διδασκαλίας και ως γλώσσας των διδακτικών βιβλίων, γίνεται δεκτή με επίγνωση του νέου κλίματος μέσα στα πλαίσια του οποίου επιχειρούνται οι αλλαγές: η δημοτική ήταν "η απόβλητη της σχολαστικής εκπαίδευσέως", η αναγνώρισή της υπήρξε "ώρμος καρπός της εξελίξεως των αντικειμενικών συνθηκών" και με τις γενικότερες αποφάσεις για την εκπαίδευση "κλείνει οριστικά ένα παρελθόν, καταδικασμένο στη γενική συνειδηση".⁶⁴ Μέσα στο νέο κλίμα "η κυβερνητική απόφαση δεν πρόκειται να συναντήσει την παραμικρή αντίδραση στο πολιτικό πεδίο και ούτε φυσικά θα διανοηθεί σοβαρός άνθρωπος να χαρακτηρίσει "μαλλιαροκομμουνιστή" το σημερινό πρωθυπουργό ή το σημερινό υπουργό παιδείας".⁶⁵

Η επίγνωση της αλλαγής των καιρών υπάρχει και στους χώρους που συνεχίζουν να υποστηρίζουν την παραδοσιακή εκπαιδευτική πολιτική. Σημειώνεται, για παράδειγμα, στην περιοδική έκδοση της Εταιρείας Ελλήνων Φιλολόγων, που λειτουργήσε καθ' όλη τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου ως μια από τις σημαντικότερες αντιμεταρρυθμιστικές κινήσεις: "όταν το 1964 το ελθόν εις την εξουσίαν κόμμα της Ενώσεως Κέντρου επεχείρει εκπαιδευτικήν μεταρρύθμισιν Θ...Λ, τότε εξηγγέρθη σύσσωμος η Κοινωνία. Και το μεν αντίπαλον κόμμα που σήμερον φέρει την ονομασίαν Νέα Δημοκρατία, απεκάλει "κατεδάφισιν" την μεταρρύθμισιν Παπανδρέου, η δε Ακαδημία Αθηνών σύσσωμος τότε και άνευ ουδεμιάς εξαιρέσεως κατεδίκασε τα τεκταινόμενα Θ...Λ. Σήμερον καταργείται τελείως η διδασκαλία των κειμένων εις το λεγόμενον Γυμνάσιον, η δε γλώσσα η γραφομένη του Εθνους εκηδεύθη κατά την επίσημον δήλωσιν του Υπουργείου της Παιδείας. Ουδείς διαμαρτύρεται οι δ' άρα πάντες ακήν εγένοντο σιωπή *temporum mutatio*".⁶⁶

Το νομοσχέδιο που καταθέτει η κυβέρνηση στη βουλή για ψήφιση -μετά τη ψήφιση, Ν. 309/1976- οριστικοποιεί τη μεταστροφή της πολιτικής παράταξης της Νέας Δημοκρατίας. Θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε ότι η επίσημη γλωσσική πολιτική, όπως εκδηλώθηκε στα 1976, επιφέρει για μια φορά ακόμη τη διακοπή της

παραδοσιακής τοποθέτησης της συντηρητικής παράταξης και προκαλεί τη διάζευξη μεταξύ των πολιτικών αντιλήψεων και των ομολογών γλωσσικών πεποιθήσεων.

Αν η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας στα 1976 αποφασίζει να δώσει τη λύση στο γλωσσικό ζήτημα με την καθιέρωση της δημοτικής -επιλογή που γίνεται "δεκτή με ενθουσιασμό, με ασημάντους και ατόνους αντιδράσεις"⁶⁷ - η αντιπολίτευση με τη σειρά της θέτει το "ξεχασμένο" θέμα της τονικής απλοποίησης⁶⁸ ως ώριμο πια και πρόσφορο για λύση: "μόνο αδράνεια, νόμος που υπάρχει όχι μόνο στη φυσική αλλά και στην ψυχολογία, είναι που εμποδίζει τη λύση του προβλήματος".⁶⁹

Η κυβέρνηση, όμως, χωρίς να απορρίπτει την τονική απλοποίηση, αλλά και χωρίς να συναινεί στην πρόταση της αντιπολίτευσης, εναποθέτει τη λύση του ζητήματος στον παράγοντα "χρόνο": "δεν πιστεύω ότι έχει ωριμάσει ο καιρός διά την κατάργησιν των τόνων Θ...Λ. Δεν ήλθεν ακόμη η εποχή διά να επιβληθή το μονοτονικόν σύστημα",⁷⁰ υποστηρίζει ο υπουργός παιδείας Γ. Ράλλης. Αναστολή της καθιέρωσης του μονοτονικού ζητά και ο υφυπουργός παιδείας Χρ. Καραγιάννης, μέχρι να "ωριμάσει πλήρως η άποψις της καταργήσεως των τόνων από την ελληνικήν γραφήν"⁷¹ και ο εισηγητής της πλειοψηφίας Κ. Αποσκίτης υποστηρίζει ότι θα έρθει {γρήγορα η ώρα που θα καταργηθούν και οι τόνοι Θ...Λ. Θα γίνει φυσιολογικά, χωρίς βιασύνη Θ...Λ. }⁷²

Η πολιτική μεταβολή του 1981 θα φέρει στην εξουσία έναν από τους πολιτικούς φορείς που στα 1976 υποστήριξαν την καθιέρωση του μονοτονικού συστήματος. Ήδη, στα χρόνια που ακολούθησαν τη μεταρρύθμιση του 1976 η χρήση του μονοτονικού συστήματος γενικεύθηκε και έτεινε να επιβληθεί ως μια πραγματικότητα. Το ΠΔ 297/1982⁷³ νομιμοποιούσε αυτή την πραγματικότητα στην εκπαίδευση και τη διοίκηση.

Ετσι, με δυο αποσπασματικές νομοθετικές πράξεις, που προέρχονται από δυο διαφορετικούς πολιτικούς φορείς (Ν 309/1976 της κυβέρνησης της Νέας Δημοκρατίας-ΠΔ 297/1982 της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ), υλοποιούνται από τη μια το πάγιο αίτημα της εισαγωγής της δημοτικής γλώσσας στην εκπαίδευση και από την άλλη, το μεταγενέστερο - και ριζοσπαστικότερο- αίτημα της τονικής απλοποίησης. Το σημαντικότερο ίσως στοιχείο δεν είναι τόσο αυτές καθαυτές οι δυο νομοθετικές πράξεις, που οδηγούν στην ολοκληρωμένη καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας, όσο το γενικότερο κλίμα μέσα στο οποίο αποφασίζονται, αφού η οριστική υπέρβαση του πολιτικού-κοινωνικού διχασμού, που εκδηλώθηκε με το διπολικό σχήμα "Δεξιά-Αριστερά", δημιούργησε για πρώτη φορά την προοπτική της μακρόχρονης επιβίωσης των νομοθετικών αποφάσεων.

VI. Επιλογικά

Η καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας και του μονοποικού συστήματος στην εκπαίδευση από τη μια έθεσε "οριστικό" τέρμα στο γλωσσικό ζήτημα και από την άλλη άνοιξε ένα νέο κεφάλαιο πμφισβητήσεων και ανησυχιών σε ό,τι αφορά τη γλωσσική επάρκεια αυτών που αποφοιτούν από τα σχολεία. Έτσι, με αφορμή το πρόβλημα της αποτελεσματικότητας της εκπαίδευσης ως προς τη γλωσσική διδασκαλία, εμφανίζονται κατά καιρούς συζητήσεις, οι οποίες περιστρέφονται γύρω από δυο κυρίως θεματικές: α) τη "διαπιστούμενη" λεξιπενία και β) τη "διαπιστούμενη" θετική συμβολή της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών από τα πρωτότυπα κείμενα στην επιδιωκόμενη γλωσσική επάρκεια.

Ανεξάρτητα πάντως από το κατά πόσο ανταποκρίνονται στην "πραγματικότητα" οι παραπάνω διαπιστώσεις, οι οποίες τροφοδοτούν και τις συζητήσεις, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι όλο και συχνότερα στις θέσεις που εκφράζονται λανθάνει μια νέα εκδοχή του γλωσσικού ζητήματος. Αυτό το φαινόμενο επιβεβαιώνεται και από την παράλληλη αποκρουστικότητα των χαρακτηριστικών και νοοτροπιών των δυο πλευρών. Ιδιαίτερα, σε ό,τι αφορά τη "νεοκαθαρευουσιάνικη" κίνηση, πρέπει να σημειώσουμε ότ μετά την κάμψη της στην περίοδο 1974-1990 επανακάμπτει και ολοκληρώνεται μέσα σε ένα ευνοϊκό κλίμα, αν λάβουμε υπόψη τα νέα εθνικά προβλήματα και τον καθημερινό λόγο, ο οποίος υποδεικνύει για άλλη μια φορά ως σωτήριο το δρόμο της "παράδοσης".

Σημειώσεις

1. Για το κίνημα του εκπαιδευτικού δημοτικισμού έως και το 1929, Τερζής, Ν.: Η παιδαγωγική του Αλεξάνδρου Δελμούζου: συστηματική εξέταση του έργου και της δράσης του, Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1983. Επίσης, Φραγκουδάκη, Α.: Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι: άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο, Κέδρος, Αθήνα 1982. Αναλυτικότερα για όσα διαδραματίζονται στη δεκαετία του 1920 με επίκεντρο το γλωσσικό ζήτημα, Λέφας, Χρ.: Ιστορία της εκπαίδευσης, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1942, σελ. 448-459.
2. Συνοπτικά για την επιτροπή, Κοκόλη, Μ.: Η περιπέτεια της γραμματικής, στην: Εφ. Καθημερινή, 23-4-1982, σελ. 21.
3. Σημειώνουμε εδώ ότι το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος στο Ιδρυτικό του συνέδριο στα 1918 συμπεριέλαβε, ανάμεσα στις αρχές και το πρόγραμμά του, την προώθηση της δημοτικής, ζητώντας την κατάργηση "του άρθρου του συντάγματος περί γλώσσας και εισαγωγής της δημοτικής εις όλην την εκπαίδευσιν". Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας: Επίσημα Κείμενα, τομ. Α' (1918-1924), Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 19742, σελ. 9.
4. Κακριδής, Ι.: Ελληνική Παιδεία, Αθήνα 19412. (Η πρώτη έκδοση έγινε στα 1936 σε πολυτονικό σύστημα). Στα 1941, επίσης, εκδίδει και μια άλλη εργασία σε μονοτονικό σύστημα και παρατηρεί στον πρόλογο: "ότι αργά ή γρήγορα η γραφή-μας γλώσσα πρέπει να λυτρωθεί από έναν ολωσδιόλου περιττό φόρτο, είναι κάτι που το πιστεύουν όλοι όσοι βρίσκονται κατατοπισμένοι πάνω στο ζήτημα και θέλουν να βοηθήσουν τον ελληνικό λαό να μαθαίνει σχετικά εύκολα να γράφει τη γλώσσα του, χωρίς και να αρνηθεί την παλιά παράδοση -ούτε οι αρχαίοι έγραφαν τόνους και πνεύματα. Ας μην πιστεύουμε όμως σε μια γρήγορη και απότομη λύση". Κακριδής, Ι.: Ερμηνευτικά σχόλια στον επιτάφιο του Θουκυδίδη ΘΗ βιβλιοθήκη του φιλόλογου, αρ.1Α, Αθήνα 1941, σελ. ζ'-η'.
5. Ο Ι. Κακριδής επισμαίνει σε έγγραφό του προς το πειθαρχικό συμβούλιο του πανεπιστημίου για τον Ν. Εξαρχόπουλο: "υπήρξεν ο κύριος εν τη Σχολή και εν προσωπική μάλιστα προς εμέ αντιδικία επικρίνας το επιστημονικόν μου έργον [...]. Η κατ'εμού κατηγορία αποτελεί συνοπτικήν αποκρυστάλλωσιν των εν τη Σχολή αναπαυχθέντων υπό του κ. Εξαρχοπούλου [...]. Η όλη έναντί μου πολιτεία του κ. Καθηγητού από του διορισμού μου εν Αθήναις αποδεικνύουν έχθραν βαθείαν [...]. Ο κ. Εξαρχόπουλος είναι ο ουσία κύριος κατήγορός μου [...]. Η δίκη των τόνων (η πειθαρχική δίωξις του καθηγ. Ι. Κακριδή), Εστία [Αθήνα 1942], σελ. 49.
6. Οπ. π., σελ. 4.

7. Οπ. π., σελ. 5.
8. Αλλωστε και ο ίδιος ο Ι. Κακριδής από το 1927 υποστηρίζει απλοποιήσεις στην ορθογραφία και καθιέρωση του μονοτονικού με προαπαιτούμενο όρο ότι "όποια δήποτε και αν θα είναι η λύσις αυτή πρέπει πρώτα-πρώτα να μη διακόψη την παράδοσιν". Κακριδής, Ι.: Το πρόβλημα της ορθογραφίας μας, Εν Αθήναις [ανατύπωσης εκ του Ημερολογίου της Μεγάλης Ελλάδος 1927], σελ. 200 και 212.
9. Για τις πρώιμες "φωνές" στο 19ο αιώνα, Παρασκευαΐδης, Ηλ.: Οι τόνοι και ο τονισμός και ο ένας άχρηστος τόνος, Κάλβος, Αθήνα 1984, σελ.15-17. Ζαφείρης, Χρ.: Το μονοτονικό σύστημα: αναγκαιότητα της ελληνικής παιδείας, Εγνατία, Θεσσαλονίκη 1976, σελ.27-29. Επίσης, Τζιονής Παύλου, Χρ.: Το μονοτονικό σύστημα: ένα καινούργιο ξεκίνημα, Λευκωσία 1982, σελ. 25-32.
10. Χατζηδάκης, Γ.: Ακαδημικά αναγνώσματα περί του γραπτού ημών λόγου, στην: Επιστημονική Επετηρίς (Πανεπιστημίου Αθηνών), τομ.Στ' (1909-1910), Εν Αθήναις 1911, σελ. 85. Απάντηση στις απόψεις αυτές δίνει ο Σκιας, Α.:Περί της προταθείσης απλοποιήσεως της γραφομένης ελληνικής γλώσσης, στην:Επιστημονική Επετηρίς (Πανεπιστημίου Αθηνών), τομ. Θ' (1912-1913), Εν Αθήναις 1913, σελ.245-304. Απορρίπτει τον ισχυρισμό ότι στους κανόνες του τονισμού "τας μεγίστας δυσκολίας ευρίσκουσιν οι μαθηταί" και υποστηρίζει ότι τα "σημεία ταύτα, καίτερο εν μεταγενεστέροις χρόναις ευρεθέντα, υπήρξαν σπουδαία τελειοποιήσεις της ορθογραφίας [...]".
11. Εκθεσις του Γενικού Γραμματέως κ. Σ. Μενάρδου, στο: [Ακαδημία Αθηνών:] Πρακτικά του έτους 1926, Γραφείον Δημοσιευμάτων Ακαδημίας Αθηνών, Εν Αθήναις 1926, σελ. 286.
12. Μπαλάνος, Δ.: Προεδρικός Λόγος (12-1-1939), στα: Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, τομ. ΙΔ' (1939), Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, Εν Αθήναις 1939, σελ. 11. Ο Γ. Χατζηδάκης, ως ακαδημαϊκός, στα 1929 πρότεινε επίσημα στην Ακαδημία Αθηνών την τονική απλοποίηση και προφανώς ο Δ. Μπαλάνος αναφέρεται στην πρόταση αυτή.
13. Τριανταφυλλίδης, Μ.: Η ορθογραφία μας, στο: Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου (ΔΕΟ), τομ. Γ', Αθήνα 1913, σελ. 83. Στον Μ. Τριανταφυλλίδη απαντά και πάλι ο Σκιας, Α.:Δευτερολογία περί του ζητήματος της απλοποιήσεως της γραφομένης γλώσσης και ορθογραφίας, στην: Επιστημονική Επετηρίς (Πανεπιστημίου Αθηνών), τομ. ΙΒ' (1915-1916), Εν Αθήναις 1916, σελ. 49-149, τοιαύται απλοποιήσεις δυσχεραίνουν την ανάγνωσιν και επομένως δεν είνε αξιομίμητοι".
14. ΔΕΟ, τομ. Ζ' (1917-1919), Αθήνα 1919, σελ. 215.
15. Οπ. π., σελ. 216.

16. Για το έγγραφο Γ. Παπανδρέου και την τύχη του, Τριανταφυλλίδης, Μ.: Λιαντα, τομ. 7, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1965, σελ. 239-240. [Η Ακαδημία και το γλωσσικό ζήτημα].
17. Οπ. π., σελ. 364-366 δημοσιευμένο ολόκληρο το υπόμνημα [Η ορθογραφία και οι λογοτέχνες].
18. Εγγραφο υπ' αριθμόν 92/27-11-1941 της Κοσμητείας της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών προς την Πρυτανεία, στο: Η δίκη... οπ. π., σελ. 37.
19. Ενδεικτικές είναι και οι απόψεις του Χρ. Καπνουκάγια (Η δίκη... οπ. π., σελ. 28), του Α. Χατζή [Η αντιδικία των τόνων (εκ των συνεδριών της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών), Τζάκα-Δελαγραμμάτικα, Εν Αθήναις 1944, σελ. 32] και του Φ. Κουκουλέ (Η αντιδικία... οπ. π., σελ. 178).
20. Αποψη Ε. Πεζόπουλου, στο: Η δίκη... οπ. π., σελ. 8.
21. Αποψη Κ. Λογοθέτη, στο: Η δίκη... οπ. π., σελ. 59. Παρόμοιες απόψεις εκφράζει ο Σπ. Μαρινάτος, στο: Η αντιδικία... οπ. π., σελ. 127.
22. Η δίκη... οπ. π., σελ. 37. Η αντιμετώπιση των πραγμάτων απ' αυτήν την σκοπιά οδηγεί σε κρίσεις για τον κατηγορούμενο και το περιεχόμενο του συγγράμματός του όπως οι ακόλουθες:
 - ο κατηγορούμενος "δεν πιστεύει εις την αναβίωσιν του αρχαίου ελληνικού κόσμου" (Χρ. Καπνουκάγιας, στο: Η δίκη... οπ. π., σελ. 29),
 - τις απόψεις του για τους αρχαίους "δεν διατάζω να χαρακτηρίσω ως εγκληματικές" (Ν. Εξαρχόπουλος, στο: Η δίκη... οπ. π., σελ. 7),
 - "βάλλει τεχνηέντως και σατανικώτατα κατά του κλασσικού γυμνασίου και τούτο ενώ αυτός οφείλει το παν τω κλασσικώ γυμνασίω, όπερ υβρίζει" (Α. Χατζής, στο: Η αντιδικία... οπ. π., σελ. 36).
 - "εγκληματούσιν οι εξαλείφοντες τας γλυκείας υπερφυσούς παρελθόντος αναμνήσεις, δυναμένας να αναζωπυρώσωσι τας λανθανούσας δυνάμεις και αναρνήσωσι τους ενυπάρχοντας σπινθήρας [...]" (Κ. Λογοθέτη, στο: Η αντιδικία... οπ. π., σελ. 312).
23. Τη θέση αυτή εκφράζει ο Κ. Λογοθέτης, στο: Η δίκη... οπ. π., σελ. 59.
24. Αποψη του Κ. Δημαρά, στο: Η δίκη... οπ. π., σελ. 184.
25. Χαρακτηριστικά είναι τα άρθρα [Η διεύθυνσις:] Δημοτικισμός και κομμουνισμός/ [Η Διεύθυνσις:] Δημοτικισμός, κομμουνισμός και αντικλασσικισμός, στο: περ. Παιδαγωγική Επιθεώρησις, τομ. Β', τευχ. 19 και 20 αντίστοιχα, 1948.
26. Η θέση και οι σκοποί της παιδείας, στο: Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση: συζητήσεις, κρίσεις, απόψεις (1956-1965), Προοδευτική Παιδεία, Αθήνα 1966, σελ. 40.

27. Τριανταφυλλίδης, Μ.: Απαντα, τομ. Ε' [Δημοτικισμός: ένα γράμμα στους δασκάλους μας] ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1963, σελ. 187.
28. Περ. Ταξίδι, τευχ. 1, 1945, σελ. 5.
29. Τα σχετικά με το νομοσχέδιο αυτό, Παπανούτσος, Ε.: Απομνημονεύματα, Φιλιππότης, Αθήνα 1982, σελ. 52-53.
30. Σύμωνα με το άρθρο 107: "επίσημος γλώσσα του Κράτους είναι εκείνη εις την οποίαν συντάσσονται το πολίτευμα και της ελληνικής νομοθεσίας τα κείμενα. Πάσα προς παραφθοράν ταύτης επέμβασις απαγορεύεται".
31. Η διαμαρτυρία βρίσκεται αναδημοσιευμένη στο: Η δίκη... οπ.π., σελ. 223.
32. Στοιχεία για τον Π. Κανελλόπουλο και τον Κ. Τσάτσο πριν τη δίκη των τόνων, στο: Τσάκωνας, Δ.: Ιδεαλισμός και μαρξισμός στην Ελλάδα, Κάκτος, Αθήνα 1988, σελ. 91-118 και 145-49 αντίστοιχα.
33. Στοιχεία για τον Ι. Θεοδωρακόπουλο και τον Κ. Γεωργούλη, οπ. π., σελ. 163-67 και 184-89 αντίστοιχα.
34. Η επιστολή στο: Η δίκη... οπ. π., σελ. 175-76.
35. Η πολιτική στροφή πιθανότητα ενισχύεται από την άποψη ότι "σήμερα η βασική πολιτική τομή δεν είναι μεταξύ "δεξιός" και "αριστερός", αλλά μεταξύ εκείνων που ευνοούν και εκείνων που αποκρούουν τη σλαβική επέκταση", Τσάτσος, Κ.: Ελληνική πορεία: πολιτικά δοκίμια, Ικαρος, [Αθήνα 1952], σελ. 179.
36. Τα στοιχεία για τον Π. Κανελλόπουλο αντλούνται από το: Θέσεις για τον Π. Κανελλόπουλο: τιμή στα ογδοντάχρονά του, Τετράδια Ευθύνης, τευχ. 17 [Αθήνα 1982], σελ. 191-201. Επίσης από το: περ. Τομές, τομ. Β', τευχ. 1, 1976, σελ. 27-28 (αφιέρωμα στον Π. Κανελλόπουλο).
37. Για το ρόλο του Κ. Τσάτσου στην προσχώρηση κεντρικών στην ΕΡΕ, Μιχαλόπουλος, Δ.: Η συμμετοχή των φιλελευθέρων στην ίδρυση της ΕΡΕ και η προσωπική συμβολή του Κ. Τσάτσου, στο: Εκφραση τιμής στον Κ. Τσάτσο, Τετράδιο Ευθύνης, τευχ. 16 ΘΑθήνα 1982Α, σελ. 150-162.
38. Πορίσματα Επιτροπής Παιδείας, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Αθήναι 1958, σελ. 39, 46, και 48.
39. Εξαρχόπουλος, Ν.: Η διδασκαλία της μητρικής γλώσσας και τα έργα της νέας Επιτροπής Παιδείας, στην: Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, τομ. Η', Εν Αθήναις 1957-58, σελ. 215.
40. Σκουτερόπουλος, Ι.: Η σχολική γλώσσα, στο: [Χριστιανικός Κοινωνικός Κύκλος:] Το θέμα της εθνικής παιδείας, Εν Αθήναις 1958, σελ. 121.
41. Αυτή ακριβώς η εικόνα των ελιγμών οδηγεί στην εσφαλμένη άποψη ότι η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964 "ήταν έκφραση ενός προγραμματικά συμ-

- βιβαστικού δημοτικισμού. Η προώθηση της δημοτικής γίνεται με τον όρο της συνύπαρξης καθαρεύουσας-δημοτικής". Στο: Γκότοβος, Αθ.: Παράδοση και γλώσσα στο σχολείο: προβλήματα νομιμότητας των γλωσσικών μεταρρυθμίσεων στη νεοελληνική εκπαίδευση, Δωδώνη, Αθήνα 1991, σελ. 61.
42. Είναι δημοσιευμένο στο: Χαραλάμπους, Δ.: Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στη μεταπολεμική Ελλάδα (1950-1974), ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 288- 307 (διδασκατορική διατριβή).
43. Οπ. π., σελ. 291.
44. Οπ. π., σελ. 292. Ενδεικτική των προθέσεων της Ε.Κ μπορεί να θεωρηθεί η απόπειρα παρέμβασης και καθιέρωσης της δημοτικής στα προγράμματα του Εθνικού Ιδρύματος Ραδιοφωνίας. Στοιχεία για το ζήτημα αυτό, στο: ΘΕταιρεία Μελέτης Ελληνικών Προβλημάτων:Δ Το γλωσσικό μας πρόβλημα, Κέδρος, [Αθήνα] 1972, σελ. 87-91.
45. Χαραλάμπους, Δ.: Εκπαιδευτική... οπ. π., σελ. 292. Η υιοθέτηση της προτεινόμενης γλωσσικής πολιτικής και τακτικής γίνεται φανερό όταν ο Γ. Παπανδρέου εξαγγέλλει το εκπαιδευτικό του πρόγραμμα: "η Νεοελληνική Κοινή (δημοτική) χωρίς ιδιωτισμούς θα διδάσκεται εις τα σχολεία ως ισότιμος προς την επίσημον γλώσσαν του Κράτους [...]. Βεβαίως διατηρείται τοιουτοτρόπως η διγλωσσία. Αλλά προσωρινώς. Διότι με την ισότιμον χρήση της δημοτικής δημιουργούμεν τας προϋποθέσεις της τελικής της επικρατήσεως", εφήμ. Το Βήμα, 17-11-1963, σελ. 8.
46. Επίσημα πρακτικά της ειδικής επιτροπής της Βουλής του άρθρου 35 του Συντάγματος [συνεδριάσεις Α'-ΚΘ'/14 Ιουλίου 1964 έως 8 Σεπτεμβρίου 1964], Εν Αθήναις 1965, σελ. 467.
47. Οπ. π., σελ. 467.
48. Οπ. π., σελ. 500.
49. Οπ. π., σελ. 499.
50. Οπ. π., σελ. 517.
51. Οπ. π., σελ. 486.
52. Οδηγίες για την καλή χρήση της κοινής δημοτικής, στο: περ. Νέα Οικονομία, τομ. ΙΗ', τευχ. 3, 1964, σελ. 205. Τα σχετικά με το μονοτονικό, οπ. π., τευχ. 4, 1964, σελ. 338-340. Το ζήτημα της τονικής απλοποίησης θίγει και ο Τσοπανάκης, Αγ.: Η τρίτη δημοτική (μέρος Α'), στο: περ. Εποχές, τομ. Η', τεύχ. 39, 1966, σελ. 12-13. Πάντως, και στην περίπτωση του περ. Νέα Οικονομία και στην περίπτωση του Αγ. Τσοπανάκη, το θέμα της τονικής απλοποίησης, όπως τίθεται, δεν προσλαμβάνει τις διαστάσεις "αιτήματος".

53. Αργότερα, με το ΝΔ 651/1970 θα παραχωρηθεί και η Δ' τάξη στη δημοτική.
54. Σύμφωνα με το άρθρο 6 "επίσημος γλώσσα του Κράτους και της εκπαίδευσεως είναι εκείνη, εις την οποίαν συντάσσονται το Σύνταγμα και τα κείμενα της ελληνικής νομοθεσίας".
55. Ένας απ' αυτούς που συμμετέχουν στις συζητήσεις της Εταιρείας είναι και ο Ι. Κακριδής. Θέμα τονικής απλοποίησης στις εισηγήσεις και τις συζητήσεις δεν τίθεται. Όμως, όταν εκδίδονται τα πρακτικά, ενσωματώνεται και μια σειρά άρθρων του Αν. Πεπονί που είχαν δημοσιευτεί στην εφημ. Το Βήμα της 3ης, 5ης, 6ης κα. 7ης Οκτωβρίου 1971. Στο τελευταίο άρθρο ο Αν. Πεπονής θίγει και το θέμα της τονικής απλοποίησης [Εταιρεία Μελέτης Ελληνικών Προβλημάτων:] Το γλωσσικό μας... οπ. π., σελ. 86.
56. Ήδη από τη στιγμή της έγκρισης του κυβερνητικού σχεδίου συντάγματος από την κοινοβουλευτική ομάδα της Νέας Δημοκρατίας η απουσία του άρθρου για τη γλώσσα κρίνεται ευνοϊκά, ενώ η διάταξη του 1952 χαρακτηρίζεται ως ασυμβίβαστη "με το δημοκρατικό και φιλελεύθερο πολίτευμα". Τζεριμιάς, Π.: Η γλώσσα και το σύνταγμα, στην: εφημ. Καθημερινή, 11-1-1975, σελ. 4. Για το ίδιο θέμα, Χατζής, Δ.: Μία κρίσιμη καμπή για το γλωσσικό μας ζήτημα: το νέο σύνταγμα, στο: περ. Αντί, τομ. Β', τευχ. 16, 1975, σελ. 41-44.
57. Ξηροτύρης, Ι.: Γλώσσα και παιδεία (εισήγηση στην Επιτροπή Παιδείας 10-4-1975), Θεσσαλονίκη 1975, σελ. 24.
(Στο σημείο αυτό θέλω να ευχαριστήσω θερμά τον κ. Ξηροτύρη για τις διαφωνιστικές πληροφορίες που μου έδωσε.)
58. Οι ανακοινώσεις του υπουργού στην: εφημ. Καθημερινή, 11-9-1975, σελ. 6 και 9, κα 20-9-1975, σελ. 6. Το σχέδιο νόμου είναι αναδημοσιευμένο στην: εφημ. Το Βήμα, 20-9-1975, σελ. 5-7. Τα πορίσματα της επιτροπής για τη γλώσσα είναι δημοσιευμένα στην: εφημ. Το Βήμα, 30-8-1975, σελ. 1.
59. Δουκίδου, Α.: Εννέα προβλήματα της παιδείας χρειάζονται άμεση λύση, στην: εφημ. Καθημερινή, 19-10-1975, σελ. 7. Χαρακτηριστική είναι και η συνέντευξη του Ι. Ξηροτύρη στην: εφημ. Καθημερινή, 9-11-1975, σελ. 7. Ας σημειωθεί ότι την ίδια περίπου στιγμή που "ακυρώνονται" τα πορίσματα της επιτροπής παιδείας για τη γλώσσα, από το Γ. Μπαμπινιώτη αναγγέλλεται η πραγματοποίηση συνεδρίου "για την αντιμετώπιση του προβλήματος της γλώσσας" και υπόστηρίζεται ότι "η γλωσσική πραγματικότητα έχει σήμερα υπερκεράσει το παλαιότερο σχήμα καθαρεύουσα-δημοτική και έχει δημιουργήσει μία νέα γλωσσική μορφή, την Κοινή Νέα Ελληνική, προϊόν συνθέσεως καθαρευούσης και δημοτικής", στην: εφημ. Καθημερινή, 4-12-1975, σελ. 4. Η άποψη αυτή συστηματοποιείται σε μια σειρά άρθρων συγκεντρωμένων στο: Μπαμπινιώτης, Γ.: Νεοελληνική Κοινή:

πέρα της καθαρευούσης και της δημοτικής, Γρηγόρης, Αθήνα 1979. Ενδεικτικές απαντήσεις στην απόπειρα μετάλλαξης της καθαρεύουσας αποτελούν τα άρθρα του Κριαρά, Ε.: Σωστή δημοτική και αντιρρήσεις αναχρονιστικές/Μάταιες αντιρρήσεις στη σωστή δημοτική/ Τα ξεθυμάσματα του καθαρευουσιανισμού, στην: εφημ. Το 18-5-1976 και 7/8-9-1976 αντίστοιχα.

60. Οι αντιδράσεις ίσως συνέβαλαν αποφασιστικά στην αναθεώρηση της εκπαιδευτικής πολιτικής στη συνέχεια. Άλλωστε, ο ίδιος ο πρωθυπουργός, επισημαίνει επανειλημμένα ότι "από τις πρώτες ημέρας που εδημοσιεύθησαν τα νομοσχέδια αυτά ηγέρθη μέγας θόρυβος", στην: εφημ. Καθημερινή, 1-2-1976, σελ. 6. [Τα πλήρη πρακτικά της μεγάλης συσχέψεως υπό τον Κ. Καραμανλή]. Ενδεικτικές αντιδράσεις στην: εφημ. Το Βήμα, 24/25/26-9-1975.
61. Τα πλήρη πρακτικά των συσχέψεων βρίσκονται δημοσιευμένα στην: εφημ. Καθημερινή, 1/3/8/10/11/12/13 και 14-2-1976.
62. Εφημ. Καθημερινή, 8-2-1976, σελ. 7. Εδώ βρίσκονται και οι απόψεις του Δ. Ζακυνθινού.
63. Εφημ. Καθημερινή, 7-2-1976, σελ. 3 (συνέντευξη Ε. Παπανούτσου).
64. Εφημ. Καθημερινή, 29-1-1976, σελ. 5. Έχει ιδιαίτερη σημασία το γεγονός ότι αυτές οι απόψεις εκφράζονται από την εφημ. Καθημερινή, η οποία στο διάστημα 1964/65 φιλοξένησε περισσότερα από 120 άρθρα "εχθρικού" περιεχομένου για τη μεταρρύθμιση της Ε.Κ.
65. Παπαχρίστος, Κ.: Η δικαίωση της δημοτικής, στην: εφημ. Καθημερινή, 19-2-1976, σελ. 1. Στο ίδιο πνεύμα κινείται και ο Πολίτης, Λ.: Η ιστορική απόφαση, στην: εφημ. Καθημερινή, 14-2-1976, σελ. 1.
66. Περ. Πλάτων, τομ. 28, Εν Αθήναις 1976. Την εμμονή στο παρελθόν εκφράζουν το: Υπόμνημα της Νέας Φιλικής Εταιρείας, στην: εφημ. Ελεύθερος Κόσμος, 7-3-1976 και το άρθρο του Τζαννετάκου, Θησ.: Το γλωσσικό πρόβλημα και ο ολοκληρωτισμός, στην: εφημ. Ελεύθερος Κόσμος, 7-3-1976.
67. Πρακτικά Βουλής [συνεδριάσεις ΣτΘ'-ΡΚ (18-3-1976 έως 3-5-1976)], Αθήνα 1976, σελ. 4018 (άποψη του εισηγητή της πλειοψηφίας Κ. Αποκαίτη).
68. Την πρόταση του ΠΑΣΟΚ για την καθιέρωση του μονοτονικού εκφράζουν οι Ι. Κουτσοχέρας (Πρακτικά... οπ. π., σελ. 4025) και Απ. Κακλαμάνης (οπ. π., σελ. 4030). Εκ μέρους της ΕΔΗΚ ο Γ. Μαύρος (οπ. π., σελ. 4112), εκ μέρους της ΕΔΑ ο Ηλ. Ηλιού (οπ. π., σελ. 4113), εκ μέρους του ΚΚΕεσ ο Α. Κύρκος (οπ. π., σελ. 4132) και εκ μέρους του ΚΟΔΗΣΟ ο Χαρ. Πρωτοπαπάς (οπ. π., σελ. 4135).
69. Πρακτικά... οπ. π., σελ. 4023. Το παράθεμα ανήκει στον Ε. Παπανούτσο.
70. Οπ. π., σελ. 4119.

71. Οπ. π., σελ. 4172.

72. Οπ. π., σελ. 4165.

73. ΠΔ. 297/29-4-1982 "εφαρμογή του μονοτονικού συστήματος στην Εκπαίδευση και στη Διοίκηση", ΦΕΚ 52. Εμπειρικά δεδομένα που αποδεικνύουν τη χρησιμότητα του μονοτονικού συστήματος προκύπτουν από την έρευνα των Βακάλη-Μαίμου, Μ./Μαρκουλή, Δ./Χαριτίδη, Λ.: Ο ρόλος των τόνων και των πνευμάτων στην ανάγνωση και κατανόηση του κειμένου (ανάπτυχο από το: περ. Φιλολόγος, τευχ. 27), Θεσσαλονίκη 1982. Για ορισμένες πλευρές του μονοτονικού συστήματος μετά την καθιέρωσή του, Χατζηαββίδης, Σ.: Ιδεολογικές αναζητήσεις στο χώρο των τονικών συστημάτων, στο: περ. Αντί, τευχ. 322, 1986, σελ. 47-49.